

Milica MILENKOVIĆ, viši naučni saradnik
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

RADNIČKE SOCIJALNE USTANOVE I SOCIJALNI POLOŽAJ RADNIČKE, KLASSE U SRBIJI U PERIODU EKONOMSKE KRIZE OD 1929 DO 1935 GODINE

Apstrakt

Prateći rad radničkih socijalnih ustanova, u periodu 1929-1935. godine, autor je pokazao, da su one, uprkos niza nedostataka, koji su proizilazili, ili iz slabe organizacije njihovog rada, ili iz nedovoljne finansijske podloge kojom su raspolagale, imale značajnu ulogu u zaštiti i očuvanju egzistencije zaposlenih osiguranih radnika, kao i delimičnom poboljšanju položaja nezaposlenih.

Posle usvajanja konvencija Medjunarodne organizacije rada iz oblasti socijalnog zakonodavstva, 1927. godine, jugoslovenska vlada je počela da uskladjuje socijalnu politiku svoje zemlje sa ovim konvencijama. Doneti su pravilnici o radničkim poverenicima i berzama rada, 1927. godine; Pravilnik o povlasticama u vožnji nezaposlenih radnika, 1928. godine; Pravilnik o uposlenju stranih radnika i Uredba o zatvaranju i otvaranju radnji 1929. godine; Uredba o reorganizaciji radničkog osiguranja, Zakon o stanovima, Konvencija između Jugoslavije i Nemačke o pitanju zaštite i osiguranja radnika. Počela je izgradnja radničkih skloništa koja su završena krajem 1929. i početkom 1930. godine.¹

Sve je to proizilazilo iz navedenih konvencija Medjunarodne organizacije rada, prema kojima, država koja je jednom ratifikovala neku konvenciju, nije mogla da pogoršava svoje socijalno zakonodavstvo po sopstvenoj volji, tj. mogla je da ga menja samo ukoliko ta promena nije ispod minimuma zaštite predviđene u konvenciji.²

Medjutim, zaostavanjem ekonomske krize od 1929. godine poslodavci počinju da pružaju sve jači otpor sprovođenju već usvojenog radničkog zakonodavstva, tražeći njegovu reviziju. Oni ukazuju na zastoje u proizvodnji i na mere socijalne politike koja je, po njihovom mišljenju, previše napredna za zaostalu jugoslovensku privredu. Na drugoj strani, radničke organizacije, njihove socijalne ustanove i Medjunarodna organizacija rada ukazuju da je dobro izgradjeno, potpuno i kompletno sprovedeno radničko zakonodavstvo neophodno, kako za zdravu radničku populaciju i normalan razvitak domaće privrede uopšte, tako i za državu, kojoj je zdrava i obezbeđena radnička klasa najveća nacionalna potreba.

Najdosledniji zastupnici programa Medjunarodne organizacije rada bili su njeni generalni direktori Albert Toma (1919-1932) i Harold Batler (1932-1940). Zalažući se za dopunjavanje i praktično sprovođenje radničkog zakonodavstva Albert Toma je tokom 1930. i 1931. godine više puta boravio u Jugoslaviji. Njegova saradnja, kako sa radničkim, tako i sa vladinim ustanovama i predstavnicima poslodavaca, bila je veoma uspešna. Prilikom posete Beogradu, krajem februara 1930. godine, držao je predavanje u Radničkoj komori. Sastajao se sa više ministara i predstavnika poslodavaca i ukazivao im na štetnost neprimenjivanja postojećeg radničkog zakonodavstva. Albert Toma je u aprilu 1931. godine ponovo boravio u Jugoslaviji kao emisar Medjunarodne organizacije rada. Tada je pružao savete i nastojao da se postigne što veća korektnost u sprovođenju raznih anketa, koje su organizovale radničke komore radi prikupljanja podataka o što objektivnijoj slici o položaju radnika u Jugoslaviji, a čijim su se rezultatima služili i eksperti Medjunarodne organizacije rada.³

Zahvaljujući posredovanju Medjunarodne organizacije rada i zalaganju socijalnih institucija radničkog pokreta u Jugoslaviji u navedenom periodu, i pored energičnih zahteva poslodavaca nijepogoršano zaštitno radničko zakonodavstvo u normativnom delu. Naprotiv, donošenjem navedenih pravilnika, zakoni su konkretizovani i dobili su bolje tumačenje za primenu odredaba. Medjutim, s obzirom na opštu regresiju u privrednom životu, do koje dovodi kriza, neminovno je došlo do regresije u socijalnom položaju radnika. Da bi se ovo prikazalo, neophodno je da se podje od konkretnih činjenica vezanih za zaštitu i osiguranje radnika, odnosno radnog vremena, radničkih nadnica i zarada, nezaposlenosti, osiguranja, pomoći za vreme nezaposlenosti i ostalog što utiče na socijalni položaj radničke klase, a što su pratile nadležne institucije.

Radnička zaštita: radnička komora, inspekcija rada, sudovi dobrih ljudi

Na osnovu izveštaja radničkih socijalnih ustanova, izveštaja Medjunarodne organizacije rada, gradje Ministarstva socijalne politike i drugih dostupnih izvora može se steći približno verna slika socijalnog položaja radnika.⁴ Prema tim izvorima normalni radni dan od osam časova, utvrđen Zakonom o zaštiti radnika u periodu koji se prikazuje, pretrpeo je ozbiljne izmene. Radnike je materijalna nužda često prisiljavala da sami traže produžavanje radnog vremena i na taj način takozvanim prekovremenim radom, povećavaju svoju zaradu. Uglavnom, samo u većim fabričkim preduzećima, radilo se osam časova dnevno, ali se i tu zapažala tendencija da se radno vreme produži na 10 časova. U zanatskim radionicama radilo se delimično po 10 časova, retko gde 9 časova, a u ogromnoj većini više od 10, pa i do 12 časova dnevno. Uz to se zapažala još jedna negativna pojava. Iz prakse je sasvim iščezlo doplaćivanje prekovremenog rada, koji se prema propisu Zakona o zaštiti radnika plaćao 50% više od normalne nadnice. Mada je Zakon o zaštiti radnika relativno povoljno tretirao šegrtе, time što je licima ispod 16 godina zabranjivao da rade duže od 8 časova dnevno; šegrti su, ipak, u zanatstvu i trgovini u većini slučajeva, svakodnevno radili dvostruko više.⁵

Upravo, zbog takvog stanja u praksi, Radnička komora je imala pune ruke posla. Ona je, tako reći morala svakodnevno da interveniše. O tome svedoče

sačuvani podaci Radničke komore Beograda koja je često intervenisala u pojedinačnim sporovima između radnika i poslodavaca, uslovljenih gaženjem pozitivnih zakonskih propisa. (tabele 1 i 2).⁶

Tabela 1 - Intervencije Radničke komore Beograda i njenih organa u sporovima o novčanim potraživanjima, radnika i nameštenika u periodu 1927-1930. godine

Mesto intervenc.	Broj poslodav.	Broj radnika	Potraživano (dinara)	Naplaćeno, iner.(din.)
Beograd	845	2.740	2.290.877,60	1.046.816,84
Zaječar	560	1.055	1.097.280,61	529.407,49
Podgorica	133	302	437.145,21	419.475,21
Kragujevac	464	843	301.871	107.610
Paraćin	30	53	52.225,50	43.687,50
Leskovac	120	220	201.690,40	65.582,40
Čačak	30	89	156.010	82.482
Smederevo	24	71	40.447	8.342,50
Niš	470	658	464.263	83.081
Kruševac	18	115	54.700	37.200
Skoplje	776	1.708	1.943.954,89	953.944,87
Ukupno:	3.470	7.854	7.040.465,27	3.377.629,81

Tabela 2 - Intervencije Radničke komore Beograda i njenih organa, u sporovima o novčanim potraživanjima radnika i , nameštenika u periodu 1931-1936. godine

Godina	Broj poslod.	Broj radnika	Ukupna potraž. (dinara)	Naplaćeno (dinara)
1931.	1.568	3.438	2.427.353,08	1.450.834,57
1932. 1.	68	3.860	4.534.936	2.627.138
1933.	1.636	2.967	1.420.207,15	766.540,25
1934.	1.633	3.535	2.191.503,10	1.384.961,78
1935.	1.322	2.829	2.453.589,11	1.422.886,87
1936.	971	1.656	1.475.610,52	975.037,54

U periodu 1927-1930. godine Komora je potpuno naplatila potraživanja za 3.953 radnika, delimično za 1.004 radnika, dok je 2.612 intervencija propalo ili zbog neumesnih potraživanja ili raznih drugih nemogućnosti da se naplate.

Za period 1931-1936. godine ne raspoložemo podacima o broju uspešnih intervencija u odnosu na broj radnika, ali su sačuvani podaci koji ukazuju koliko je propalo, a koliko je neumesno potraživano dinara za svaku godinu ponaosob, štc se vidi iz sledeće tabele.

Godine	Nije ostvareno dinara	Neumesno potraživano dinara
1931.	834.170,56	142.348,95
1932.	1.708.701,90	199.096,10
1933.	499.047,80	154.619,10
1934.	726.768,01	79.773,31
1935.	898.858,54	129.843,70
1936.	446.471,05	54.101,93

Kako se iz navedenih statističkih podataka vidi, stepen neostvarenih intervencija bio je u upravnoj srazmeri sa dubinom krize. U 1933. i 1934. godini najmanje je ostvareno potraživanja.

Pored intervencija u sporovima novčane prirode, organi beogradske Radničke komore su, u istom periodu intervenisali i u sporovima nenovčane prirode (tabele 3 i 4).

Tabela 3 - Intervencije Radničke komore Beograda i njenih organa, u sporovima nenovčane prirode radnika i nameštenika, u periodu 1927-1930. godine

Mesto intervenc.	Broj poslodav.	Broj radnika	Broj uspeših intervencija prema broju radnika		
			potp.	delim.	ništa
Beograd	402	8.355	7.332	770	218
Zaječar	260	1.174	757	111	306
Podgorica	96	1.191	419	93	679
Kragujevac	245	269	109	69	91
Paraćin	26	36	22	6	8
Leskovac	154	1.825	757	116	952
Čačak	49	148	75	53	20
Smederevo	35	746	80	8	658
Niš	229	1.737	472	917	348
Kruševac	18	509	505	-	4
Skoplje	361	617	113	110	267*
Ukupno:	1.875	16.607	10.641	2.253	3.551

*/ Primedba: 127 radnika nije bilo u pravu:

Tabela 4 - Intervencije Radničke komore Beograda i njenih organa u sporovima nenovčane prirode radnika i nameštenika u periodu 1931-1936. godine

Godina	Broj poslod.	Broj radnika	Broj radnika i nameštenika za koje je intervenisano			
			potpuno	delim.	ništa	neuspeš.
1931.	693	3.314	1.963	379	972	-
1932.	1.355	9.040	3.746	2.973	2.321	-
1933.	1.225	7.191	4.267	1.183	1.741	-
1934.	1.090	9.286	6.325	1.482	1.383	96
1935.	1.241	7.863	3.347	2.805	1.401	310
1936.	875	7.343	4.411	1.392	1.416	124

Detaljniji uvid u razloge zbog kojih je Radnička komora intervenisala pokazuje da je u periodu 1927-1930. najviše intervencija bilo zbog prekoračenja radnog vremena - 3.369; nepriznavanja radničkih poverenika - 3.081; momentanog otpusta radnika - 2.095; neredovne isplate zarada - 701 intervencija. Zatim slede intervencije zbog tarifnih pokreta i štrajkova - 644 intervencije; usled neprijavlivanja za osiguranje kod Okružnog uzora za osiguranje radnika (OUZOR) - 312 intervencija; zbog zlostavljanja radnika - 228 intervencija; zbog zadržavanja radničkih dokumenata i stvari - 35 intervencija; zbog nepriznavanja sindikata - 22 intervencije; zbog obaranja nadnica - 19 intervencija; radi zaštite šegrta i kalfi - 13 intervencije; zbog nehigijenskih uslova u radionicama - 32 intervencije; usled nesrećnih slučajeva na radu - 26 intervencija; usled redukcije sa posla - 82 intervencije; usled ubistva koje je izvršio poslodavac - 1 intervencija; usled nezakonitog otvaranja posla - 120 intervencija; zbog neizdavanja lekova od OUZOR-a - 3 intervencije; usled sporova sa OUZOR-om - 43 intervencije; usled štete koju je prouzrokovao poslodavac - 6 intervencija; usled dovodjenja na rad na nezakonit način - 8 intervencija; usled zapošljavanja stranih radnika - 32 intervencije.

Razlozi zbog kojih je Radnička komora intervenisala u periodu 1931-1936. godine pokazuju da se na prvom mestu nalazi 1.441 intervencija zbog prevremenog otpuštanja radnika; zatim slede 822 intervencije zbog neizdavanja uverenja; 816 intervencija zbog prekoračenja radnog vremena, 330 intervencija zbog tarifnih pokreta i štrajkova itd.

Tako je u periodu od 1927 do 1930. godine intervenisano 16.607 puta, dok je u periodu od narednih pet godina (1931-1935) broj intervencija porastao na 36.694, što znači da je potreba za intervencijama više nego udvostručena. Sporove, koje Komora sa svojim organima nije mogla da reši u korist radnika, a

radnici su u njima bili u pravu, dostavljala je sudu dobrih ljudi (Beograd, Niš i Zaječar) i inspekcijama rada.

Sudovi dobrih ljudi rešavali su sporove novčane prirode kada suma potraživanja nije prelazila 1.000 dinara, a veća potraživanja zbog prekoračenja radnog vremena, nedeljnog odmora, zaštite dece i žena na radu i ostala pitanja raspravljala je inspekcija rada. Očigledno je da se sa porastom krize, povećavao i broj sporova, a sve više radničkih potraživanja ostajalo nerešeno. Razlozi za to su, ne samo kriza, već i neki drugi momenti vezani za organizaciju sudova dobrih ljudi. Naime, sudovi su bili sastavljeni od jednog poslodavca, jednog radnika i predstavnika vlasti i ako jedan sudija ne dodje na ročište, ono se otkazuje na neodređeno vreme. Kako je rad u sudovima dobrih ljudi bio volonterski, oni nisu bili u mogućnosti da ažurno obavljaju svoje poslove. Treća okolnost koja je uticala da se sporovi ne rešavaju sastojala se u tome što su radnici, kada ostanu bez posla, bili prinudjeni da putuju van Beograda radi traženja rada i svoje sporove kod sudova dobrih ljudi ostavljaju nerešene.

Sporove koje Radnička komora nije mogla da reši neposrednom intervencijom, upućivala je nadležnim inspekcijama rada. Medjutim, ni te intervencije nisu davale uvek zadovoljavajuće rezultate. Broj privrednih inspektora bio je nesrazmerno mali prema obimu teritorija. Zatim, postojala je velika tolerancija prema poslodavcima zbog privredne krize, a i sami radnici nisu bili spremni da pred organima inspekcije rada potvrde krivice poslodavaca.⁸

Prema zvaničnim podacima Inspekcija rada u Beogradu, Skoplju, Nišu, Cetinju i delimično u Sarajevu i Novom Sadu, ukoliko su se ove prostirale na teritoriji beogradske Radničke komore, one su od 1931-1935. godine pregledale sledeći broj preduzeća i radnika:

Godina	Broj pregledanih preduzeća	Broj zaposlenih radnika			Svega
		žena	mal.radnika	muškarac.	
1931.	1268	3.638	2.382	27.438	33.458
1932.	704	2.197	1.116	15.974	19.287
1933.	727	1.979	1.208	19.139	22.326
1934.	1018	2.472	1.077	16.670	20.219
1935.	1207	5.258	3.208	21.788	30.254 ⁹

Teritorija beogradske Radničke komore, obuhvatala je Srbiju južno od Save i Dunava, Makedoniju i Crnu Goru.

Ako se ima u vidu da je u to vreme na ovom području u jednoj godini, bilo prosečno 140.000 zaposlenih i osiguranih lica - železničara i činovnika, - proizlazila da se pod nadzorom inspekcije rada nalazilo samo nešto više od četvrtine radnika, što znači da su neka preduzeća pregledana tek svake četvrte godine. Zakon je, medjutim, obavezivao inspektore rada da najmanje dva puta godišnje obidju i kontrolišu sva preduzeća i sve zaposlene na svom području, kako bi se, u praksi,

dosledno sprovodile odredbe Zakona o zaštiti radnika i Zakona o osiguranju radnika. Do velikog raskoraka između zakonske normative i prakse dolazilo je usled povećavanja inspeksijskih područja, a smanjivanja broja inspektora rada i njihovih pomoćnika. Pored toga, inspektorima je stavljeno u nadležnost da kontrolišu i parne kotlove. Tako je i inspekcija rada, od pravilno zakonski koncipirane institucije, svedena, tako reći, na simboliku.

Uticao inspekcija rada je još više opao u vreme velike privredne krize, kada je inspektorima sugerisano da poslodavcima "gledaju kroz prste", tj. da ne insistiraju na doslednoj zakonom propisanoj zaštiti i osiguranju radnika. Onima koji su se zadržavali na radnim mestima, nadnice su bile neverovatno bedne. Mnogi poslodavci su jednostavno pljačkali radnike, bez bojazni od zakonskih posledica. O tome svedoče i sledeći primeri:

1. Preduzeće "Farmer" u Smederevu, padom pod stečaj, ostalo je dužno svojim radnicima preko 100.000 dinara. Radnici (njih 65) nisu mogli da sačekaju raspravu, morali su da odu iz Smedereva i najvećim delom su izgubili svoje zarade;

2. Preduzimač za regulaciju Lepenice u Kragujevcu ostao je dužan svojim radnicima 153.309 dinara, izgovarajući se da je izgubio u poslu. Time je bilo oštećeno 168 radnika.

3. Preduzimač za zidanje gimnazije u Paraćinu ostao je dužan svojim radnicima 36.000 dinara. Jednostavno je nestao, a 30 radnika je ostalo bez zarade i posla. Opština, čija je zgrada, nije se smatrala obaveznom da isplati radničke nadnice.

4. Tri rudarska istraživačka preduzeća, prekidajući poslove, ostala su dužna svojim radnicima preko 200.000 dinara.

Ovakvi i slični slučajevi pljačkanja radnika dešavali su se veoma često i kod građevinskih akordanata i drugih poslodavaca širom teritorije Radničke komore Beograda.¹⁰

Sve se to događalo u periodu zaoštavanja privredne krize, kada su radničke nadnice padale, a makaze cena stezale, obezvređujući i poljoprivredne proizvode i radničke zarade. Pogoršanje se neprekidno kretalo na štetu radnika, na šta ukazuju i podaci o odnosu minimalnih potreba za održavanje života i obezbeđenih nadnica. U sledećoj tabeli su prikazane minimalne potrebe četvoročlane porodice na teritoriji OUZOR-a u Beogradu.

GODINA	POTREBE	OBEZBEDJENO (din.)
1931.	18.092,34	1.131,76
1932.	1.856,20	1.212,60
1933.	1.770,13	939,60
1934.	1.675,80	898,92
1935.	1.580,90	860,04
1936.	1.637,60	868,32 ¹¹

Pored toga radne mase su, sve više opterećivane javnim nametima, usled čega je stalno pogoršavan položaj radnika i njihovih porodica i teret krize prebacivan na njihova pleća.

U sledećoj tabeli je, na osnovu zvaničnih podataka o nacionalnom prihodu, prikazan raspored opterećenja javnim troškovima.

Pojedinačno	Neposred.	Posredn.	Iznos od 1.000 din.prihoda neposred.	Svega posred.	Svega
seljak	65,70	1.181,63	17,79%	82,49%	100,38
zanatlije	1.622,55	3.451,76	40,00%	85,06%	125,06
bogat.indus.	12.578,00	9.295,55	26,97%	19,99%	45,22
radnik	217,00	2.015,59	59,00%	163,28%	222,28 ¹²

U takvoj situaciji izlaz je tražen u produžavanju radnog vremena, u zapošljavanju supruge i starije dece, u lišavanju porodoce najnužnijih životnih potreba, u nabavljanju hrane sa sela.

Radničko osiguranje: Uredi, javna berza rada

Radničko osiguranje je sredinom 1929. godine pretrpelo značajne organizacione promene. Smanjen je broj izabranih ravnateljstava, reorganizovani su i poslovi samouprave radničkog osiguranja povereni komesarima. Na taj način sužena je autonomnost radničkih ustanova i u upravljanju finansijskim sredstvima i u izboru ravnateljstava. Direktni uticaji radnika i poslodavaca, kao neposredno zainteresovanih, potisnut je u drugi plan, a njihovo mesto zauzele su državne vlasti. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja dobilo je pravo da ceni celishodnost odluka samoupravnih organa, umesto da se ograniči na kontrolu primene odluka propisanih zakona. Intervencije Radničke komore svedene su samo na lične predstavke i lične intervencije njenih organa da se prava osiguranih članova - radnika-ca zaštite i ispravno sprovedu.¹³

Usled pojačavanja krize i povećavanja broja nezaposlenih opšte stanje u radničkim ustanovama se pogoršava: rashodi su veći od prihoda; bolesnički fondovi se smanjuju, a bolesne radnike odbijaju od hranarine. Broj zaposlenih i osiguranih radnika se isto tako smanjuje. Iz sklopa opšteg radničkog osiguranja izuzeti su dnevničari. Ali, privredna kriza nije uticala samo na smanjenje broja zaposlenih i osiguranih radnika, već i na povećanje zaposlenih žena na štetu muškaraca. Tako je, prema statistici Okružnog ureda u Beogradu, u januaru 1928. na području ovog ureda bilo 5.393 zaposlene žene, dok je četiri godine kasnije taj broj iznosio 16.164. Prema izveštajima Medjunarodne organizacije rada, procenat zaposlenih žena je sa 22,07% u 1928. povećan na 26,07% u 1932. godini. Usled privredne krize i zapošljavanja ženske umesto muške radne snage pada prosečno obezbedjena radnička nadnica. U odnosu na 1928. godinu ovaj

pad na teritoriji Okružnog ureda za osiguranje radnika u Beogradu iznosio je 1931. godine 4,25%.

Neuvodjenje osiguranja radnika za vreme nezaposlednosti, iznemoglosti i starosti teretilo je i dalje bolesničko potporna granu. Dobar deo radnika, čim ostane bez posla, prijavljivao se za lečenje okružnim uredima. Ovome su pribegavali naročito radnici sa izvesnim hroničnim oboljenjima. Kako je nadnica bila veća od hrararine, oni su odbijali da idu na bolovanje ili su se lečili uz rad. Medjutim, čim bi ostali bez posla javljali su se radničkom osiguranju. Tako je bolesničko potporna grana, podnoseći i terete koji nisu iz njenog domena, izdržala do kraja 1930. godine, kada je zabeležila deficit.

Iako je Zakonom o osiguranju radniki, grana osiguranja radnika za slučajeve povrede i pogibje na radu, bila postavljena na nejmoderniju osnovu i ona je ubrzo pala u deficit. Sistem prethodnog kapitalnog pokrća, na kome je bilo zasnovano finansiranje ovog osiguranja, omogućavao je i isplatu rente - potpore povredjenom za sve vreme trajanja lečenja ili porodici radnika koji je poginuo na radu. Druga dobra strana ove grane osiguranja bila je što se visina rente nesrećenog odmeravala prema stoprocentnoj obezbedjenoj radničkoj zaradi, s jedne, i procentu izgubljene radne sposobnosti povredjenog, s druge strane.

Medjutim, kako je stopa prinosa za ovu granu osiguranja bila niska, već nakon 3 godine se pokazalo da je kapitalno pokrće nedovoljno. Zato se deficit pojavio već 1925. godine. Zakonodavac je, doduše, dao mogućnost povećanja prinosa, ali kako su ovaj prinos plaćali sami poslodavci, a njihovi delegati su činili polovinu članova skupštine Ravnateljstva Središnjeg ureda za osiguranje radnika, a za donošenje odluke bila je potrebna dvotrećinska većina, oni su onemogućavali da se prinos poveća. Uprkos tome, broj nesrećnih slučajeva na radu povećavao se iz godine u godinu. Tako je na teritoriji Okružnog ureda u Beogradu broj nesrećnih slučajeva iznosio:

Godina	Broj
1928.	948
1929.	1.371
1930.	1.900
1931.	1.513
1932.	1.136
1933.	1.730
1934.	1.710
1935.	2.177 ¹⁴

U istom periodu broj osiguranih članova na teritoriji beogradskog Okružnog ureda kretao se:

Godina	Broj
1931.	86.030
1932.	81.850
1933.	78.085
1934.	78.735
1935.	80.554
1936.	87.750 ¹⁵

Na stanje fondova osiguranja uticalo je i neposredno smanjenje nadnica i plata, jer je samim tim smanjivan priliv u fondove. Prema zvaničnim podacima okružnih ureda za osiguranje radnika u Beogradu, Nišu i Skoplju, čije su se teritorije uglavnom poklapale sa teritorijom beogradske Radničke komore, prosečno obezbeđene nadnice su iznosile:

Godina	Beograd	Niš	Skoplje	Za celu zemlju
1931.	31,16	19,73	21	26,18
1932.	28,13	18,62	19,90	24,58
1933.	26,10	17,44	19,54	23,22
1934.	24,97	16,61	18,70	22,10
1935.	23,89	16,29	16,75	21,65
1936.	24,12	15,72	15,37	21,66 ¹⁶

Navedenim padom nadnica radničko osiguranje na teritoriji beogradske Radničke komore, izgubilo je u periodu 1931-1934. godine 193.628.576,62 dinara, od čega u bolesničkoj grani - 153.580.675,37 dinara, a u grani za nesrećne slučajeve - 40.047.903,25 dinara.¹⁷

U istom periodu zabeležen je najveći pad sredstava u fondovima osiguranja radnika i na teritoriji čitave Jugoslavije. Po podacima Središnjeg ureda za osiguranje radnika (SUZOR) u periodu 1930-1936. godine, ukupan prihod osiguranih (zaposlenih radnika i nameštenika), na bazi obezbeđenih nadnica i broja osiguranika, iznosio je:

1930. godine	5.029.250.208 dinara
1931. godine	4.783.627.260 dinara
1932. godine	3.949.639.758 dinara
1933. godine	3.629.146.680 dinara
1934. godine	3.629.625.648 dinara
1935. godine	3.666.756.420 dinara
1936. godine	4.004.126.082 dinara ¹⁸

Prihod radnika i nemeštenika smanjen je 1935. godine za 27,9% u odnosu na 1930. godinu, odnosno radnici su dobili 1.362.493.788 dinara manje nego 1930. godine. U ovom periodu zabeleženo je najveće pomeranje broja članova osiguranja: smanjivao se broj osiguranih a povećavao broj nezaposlenih, što je uticalo i na visinu prihoda.

Uz sve to treba naglasiti da se finansijsko stanje radničkog osiguranja u Srbiji, još od njegovog ustanovljenja 1922. godine, nalazio u krizi. Visina predviđenih prinosa trebalo je da odgovara izdacima koji su radničkom osiguranju zakonom određeni; međutim, zlo je dolazilo s druge strane - zbog ogromnih neizmirenih obaveza poslodavaca prema osiguranju. Samo od 1922. do 1927. godine poslodavci su ostali dužni Okružnom uredu za osiguranje radnika u Beogradu preko 55 miliona dinara. Naime, radnici i poslodavci su uplaćivali po 50% za osiguranje radnika. Poslodavci su prilikom isplata zarada radnicima, odbijali za tu svrhu odgovarajući deo; međutim, ne samo da nisu uplaćivali svoj deo, nego su zadržavali i deo koji su odbijali od radničkih nadnica.

Da bi odgovorilo zakonskim obavezama prema osiguranim radnicima, radničko osiguranje u Srbiji moralo se zaduživati kod Središnjeg ureda za osiguranje radnika u Zagrebu. Samo dug beogradskog Okružnog ureda, iznosio je krajem 1930. godine 23.282.892 dinara. Na taj dug Okružni ured je morao da plaća kamate, a njegova ogromna sredstva ležala su u kasama poslodavaca, ne samo bez ikakve kamate, već i bez nade da će biti naplaćena. To je uslovalo povećanje stope doprinosa sa 6% na 6,5%, s jedne, i umanjenje prava osiguranih i skraćivanje dužine lečenja bolesnih članova sa 52 na 26 nedelja u godini, s druge strane.

Pri svemu tome treba imati u vidu da su veliki pad radničke nadnice i sve veća nezaposlenost uzrokovali povećanje obolelih radnika. Iz statističkih podataka okružnih ureda u Beogradu i Nišu za 1933. i 1935. godinu vidi se da je u beogradskom Okružnom uredu za osiguranje radnika broj članova povećan od 78.085 na 80.554 (+3,02%), broj lekarski pregledanih članova i njihovih porodica od 242.389 na 349.231 (+44,07%), a izdatak za lekove i sanitarni materijal od 4.860.236,72 na 5.846.278,36 dinara (+20,28%). Na teritoriji niškog okružnog ureda za osiguranje radnika povećanje za iste godine je iznosilo: članova 28,42%, lekarskih pregleda 46,57%, izdataka na lekove i sanitarni materijal 41,43%, a za hranarinu 50%.¹⁹ Ovi podaci najrečitije govore o svestranom propadanju zaposlenih radnika i nemeštenika usled sve većeg smanjenja prihoda i opšteg pogoršanja njihovog socijalnog položaja.

Međutim, ne može se osporiti da je radničko osiguranje koristilo proletarijatu baš za vreme privredne krize. Jer, mada je broj osiguranih u periodu najdublje krize najniže pao i premda je pad osigurane radničke nadnice u istom periodu bio najveći, što je dvostruko uticalo na smanjenje prihoda radničkog osiguranja, ono je u lečenju bolesnih radnika i članova njihovih porodica pružalo neuporedivu pomoć. Osiguranje je rudarskim radnicima, železničarima i državnim činovnicima i službenicima, koji su bili posebno osigurani (rudari preko

Bratimske blagajne, železničari preko Uprave bolesničkog fonda, činovnici i službenici specijalnim osiguranjima), obezbeđivalo izvesnu pomoć ne samo za vreme bolesti, nesrećnog slučaja i nezaposlenosti, već i u starosti i iznemoglosti.

Javna berza rada

Položaj nezaposlenih radnika koji nisu bili osigurani donekle su ublažavale berze rada. Posle objavljivanja Uredbe (Pravilnika) o bezrama rada 1927. godine ove ustanove su reorganizovane. U sedištim pokrajinskih radničkih komora ustrojene su pokrajinske javne bezre rada. Tako je Javna berza rada u Beogradu obuhvatala čitavu teritoriju beogradske Radničke komore. Prema Pravilniku o berzama rada, ekspoziture pokrajinske berze rada u Beogradu trebalo je da budu osnovane u Kragujevcu, Smederevu, Čačku, Zaječaru, Nišu, Leskovcu, Skoplju i Podgorici. Medjutim, radi štednje krajem 1929. ekspoziture berze rada su obrazovane samo u Nišu i Skoplju.

Kao centralni organ svih pokrajinskih javnih berzi rada obrazovan je Centralni odbor za posredovanje rada u Beogradu. Upravni odbori javnih berzi rada nisu bili sastavljeni na strogom paritetu radnika i poslodavaca, niti su članovi njihovih odbora birani kao što je bio slučaj sa dotadašnjim berzama rada, već su delegirani, i to po dvojica od Radničke komore i Okružnog ureda za osiguranje radnika. Predsednika je postavljalo Ministarstvo socijalne politike. Centralni odbor za posredovanje rada sačinjavali su: predsednik - činovnik Odeljenja za zaštitu radnika pri Ministarstvu socijalne politike, koga određuje Ministarstvo i po jedan delegat Centralnog sekretarijata radničkih komora i Centrale industrijskih korporacija u Beogradu.

Pored posredovanja u zapošljavanju radnika i svega što je sa tim u vezi, javne berze rada imale su zadatak da raspodeljuju i neposredno izdaju pomoć nezaposlenim i putujućim radnicima (neuposlenička i putnička pomoć) iz Fonda berzi rada i Fonda za pomaganje nezaposlenih radnika, kao i da Ministarstvu socijalne politike predlažu davanje zajmova za podizanje radničkih stanova. Pomenuta Uredba je određivala 10 dinara pomoći za starešinu porodice i po 3 dinara za članove porodice. Pri tom treba istaći da je socijalno osiguranje bilo postavljeno tako da je vodilo računa samo o zaposlenim, jer su sva prava, pa čak i pravo na potpore proisticala jedino iz radnog odnosa u poslednje dve godine. Kako su pomoć tražili i oni koji do tada nisu bili u radnom odnosu ili su radili kraće nego što je to zakon predviđao mogli su dobiti izvesnu pomoć jedino kada je država iz svojih fondova dala izvesna sredstva berzama rada, što je ona retko činila. S obzirom da prihodi berzi rada, koji su poticali od 0,3% prireza na radničke nadnice, koliko su davali i poslodavci, nisu bili dovoljni za veliki broj nezaposlenih radnika, i oni koji su imali pravo na određjenih 10 dinara dnevne pomoći dobijali su onoliko sredstava sa koliko su berze raspolagale. Sredstvima dobijenim od prireza finansirana je, ne samo pomoć nezaposlenim, već i organizacija posredovanja rada.

Pored toga sredstva svake berze rada ograničavala su se samo na prinose sa sopstvene teritorije. To je naročito pogadjalo Berzu rada u Beogradu, jer su

se na njenu teritoriju slivali nezaposleni radnici gotovo iz cele Jugoslavije. Medjutim, dok su bili zaposleni, prirez za berze rada plaćan je u drugim pokrajinama, a čim su kao nezaposleni došli u Beograd, teretili su sredstva Beogradske berze rada, koja su prikupljana samo od zaposlenih radnika i poslodavaca sa ove teritorije.

Delimična slika o kretanju nezaposlenih i nezaposlenosti u Beogradu u periodu 1928-1931. godine dobija se na osnovu prijavljenog broja nezaposlenih radnika, koji je prikazan u sledećoj tabeli:

Godina	Prijavljeni		Zaposleni		Otputovali i doputovali		Ostali krajem god. nezaposleni	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
1928.	34.552	2.916	10.353	109	23.923	2.704	276	113
1929.	36.826	4.102	8.376	1.246	27.653	2.713	797	143
1930.	17.567	4.234	2.461	680	14.326	2.934	780	620
1931.*	25.366	5.101	5.017	1.361	19.171	3.448	1.178	292 ²⁰

*Od 1.I do 31.X1931. godine

Iz navedene tabele se vidi da je od svih prijavljenih nezaposlenih radnika tek oko 4,5% muškaraca i oko 5% žena dobilo posao preko Javne berze rada. Od prijavljenih je samo nešto manje od 20% imalo kvalifikacije, dok je sve ostalo činila nekvalifikovana radna snaga. Od žena, sa malim izuzecima, zapošljavane su samo služavke i domaća posluga.

Jedan od glavnih uzroka ovih pojava bio je što Berza rada, pri svom posredovanju, nije ugovarala visinu nadnice ni ostale radne uslove. Zbog toga su poslodavci retko ispunjavali uslove koji odgovaraju odnosnoj kvalifikaciji radnika. Zato su takvi kvalifikovani radnici retko duže ostajali na takvim mestima. Kvalifikovani radnici, članovi sindikalnih organizacija obično su se zapošljavali preko berze svoje organizacije, dok su se oni koji nisu bili sindikalno organizovani zapošljavali slobodnom pogodbom. Tek u slučajevima kada nisu uspevali da se zaposle na ovaj način obraćali su se Berzi rada. Zato se na osnovu navedenih podataka o posredovanju Javne berze rada može dobiti samo približna slika o ukupnom broju nezaposlenih radnika.

Drugi važan uzrok neprijavlivanja nezaposlenih kvalifikovanih radnika Berzi rada bio je taj što se u Beogradu nalazilo samo jedno mesto gde su se prijavljivali svi muškarci. Navala nekvalifikovane radne snage, naročito iz Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Vojvodine bila je tolika da se teško stizalo do šaltera Berze. Iz tabele prijavljenih i otputovalih radnika vidi se da je postojala velika fluktuacija nezaposlenih radnika, koji su preko Beograda tražili posao, i onih koji su ne uspevši da u Beogradu dobiju zaposlenje odlazili u druga mesta. O kretanju radnika u unutrašnjosti podatke pružaju povereništva Radničke komore. U sledećoj tabeli navedeni su podaci o broju objava koje su povereništva, na osnovu sopstvene evidencije izdala 1928 - 1930. godine.

Mesto	G o d i n a		
	1928.	1929.	1930.
Kruševac	2.062	3.145	2.865
Niš	3.739	598	-
Paraći	1.248	1.655	1.593
Čačak	1.156	2.264	2.052
Kragujevac	4.405	3.765	2.976
Smederevo	659	2.300	834
Podgorica	169	99	90
Leskovac	1.709	6.207	10.155
Zaječar	1.619	-	1.707
Smederevska Palanka	188	-	-
Valjevo	187	-	-
abac	284	473	-
Skoplje	5.568	-	-
Jagodina	160	-	-
Zaječar	1.619	-	-
Ravna Reka	644	-	²¹

Pored povereništva Radničke komore i Berze rada objave su, u periodu od 1929 do 1931. godine izdavale i opštinske i policijske vlasti i to: 1929 godine - 34.900, 1930. godine - 39.400 i 1931. godine - 22.300 objava.

Ne postoje slični pokazatelji za period 1931-1936 godine, ali se iz drugih sačuvanih nepotpunih podataka vidi, da se broj nezaposlenih radnika neprekidno povećavao.²²

Delovanja Berze rada je u najvećoj meri ograničavao nedostatak prihoda. Zakonodavac je, pri obrazovanju ove važne socijalne ustanove, navedenih 0,3% prireza za Berzu rada namenio isključivo za organizaciju zapošljavanja radnika i za pomaganje nezaposlenih samo u kraćim periodima privredne krize. Međutim, docnijim izmenama ustrojstva berzi rada, isti prihod je opterećen i drugim izdacima kao što je redovno pomaganje nezaposlenih koje je trajalo po tri meseca u godini a, pored toga, još i podizanje azila.

Podaci o pomoći koja je izdata preko Berze rada u periodu 1928-1931. godine prikazani su u sledećoj tabeli:

Godina	Redovna i vanredna pomoć u novcu			U povlašćenim voznim kartama		
	broj lica	dinara	para	broj lica	dinara	para
1928.	7.817	685.108	-	28.724	2.400.514	50
1929.	7.392	499.350	50	34.093	1.833.024	-
1930.	11.358	698.796	-	10.098	655.662	50
1931 do 31.X	10.601	690.744	90	9.749	584.252	45 ²³

Kako se broj radnika koji su imali pravo na pomoć zbog nezaposlenosti povećavao, a pomoć je bila nedovoljna morao se uvesti novi prerez. Finansijskim zakonom za 1932. godinu doprinos za Berze rada je povećan za još 0,3%. Podaci o pomoći koja je izdata u periodu 1932-1936. godine prikazani su u sledećoj tabeli:

Godina	Broj lica koja su prim. pomoć	V r s t a p o m o ć i			Ukupno
		redovna	vanredna	putna	
1932.	20.575	-	-	-	1.906.850*
1933.	23.825	-	-	-	2.166.793*
1934.	31.750	2.427.323	371.672	39.888,50	2.838.883,50
1935.	33.318	2.669.491	395.606	16.593	3.081.630
1936.	39.320	3.757.110	359.433,50	25.547,50	4.142.091

*U 1932.i 1933. godini nisu razdvajane pojedine vrste pomoći.

Radnička skloništa i dečija obdaništa

Neprekidno pristizanje radnika iz ostalih krajeva u Beograd radi traženja posla, a naročito iz krajeva preko Save i Dunava, učinilo je da ovaj grad postane najveći centar nezaposlenih radnika-ca čitave države. Bez sredstava za život, neposredno po dolasku u Beograd, radnici su bili neobezbedjeni: bez krova nad glavom, i izloženi gladovanju. U najtežem položaju nalazile su se majke sa decom. Zato je bilo neophodno da se podignu radnička skloništa i dečija obdaništa.

Kako Radnička komora Beograda i Javna berza rada nisu imale sredstava za te svrhe, to je ministar socijalne politike rešio da se iz Fonda nezaposlenih radnika stavi na raspolaganje 10 miliona dinara beogradskoj Opštini za izgradnju radničkih skloništa.

Sredstva su bila namenjena i za podizanje kuhinja, kupatila, čitaonica, biblioteka, radničkih stanova i ustanova za zaštitu nezbrinute radničke dece. Radove i nadzor nad tim ustanovama beogradska Opština je sprovodila preko naročitog Odbora za staranje i održavanje radničkih ustanova u Beogradu. Odbor

se sastojao od po dva predstavnika opštine i Radničke komore. Odobrenim sredstvima izgrađeni su: jedno radničko sklonište za muškarce u Ulici Miloša Pocerca br. 4; jedno radničko sklonište za žene u Mletačkoj ulici broj 4 i dva dečija obdaništa u sastavu pomenutih muškog i ženskog skloništa.²⁵

Svečano otvaranje ovih ustanova obavljeno je 9. februara 1930., mada je radničko sklonište za muškarce počelo da prima radnike na prenočište još 30. oktobra 1929. godine. Ove ustanove je krajem februara 1930. godine posetio Albert Toma, direktor Međunarodne organizacije rada.²⁶

Kapacitet skloništa za muškarce bio je od 240 do 300 kreveta, a za žene - 90, a dečija obdaništa su raspolagala sa 77 postelja za odojčad i 20 postelja za decu do 4 godine. Skloništa su bila komforna, sa modernim instalacijama, uređena na strogo higijenskim osnovama. Ove socijalne ustanove bile su od ogromne koristi kako za radnike i radnice, tako i za njihovu decu. Ustanove su se izdržavale delimično od plaćanja korisnika (4 dinara prenočište), zatim ostvarivanjem sopstvenih prihoda - primanjem preko dana na kupanje svih zainteresovanih siromašnih stanovnika grada uz minimalno plaćanje (8 dinara kada i 4 dinara tuš) i od subvencija: beogradske Opštine, beogradske Radničke komore i od Centralnog odbora za posredovanje rada. Na taj način fond je dopunjavao razliku između realne cene koštanja i sume naplaćene od korisnika.²⁷

Tako je jedan deo radnika Beograda sa velikim brojem prispelih iz svih krajeva zemlje dobio najnužnije uslove za život. Za one koji nisu imali novaca, izdavana je pomoć u benovima za prenočište i ishranu iz kredita Radničke komore i Crvenog krsta. Struktura korisnika radničkih skloništa pokazuje da je među njima najviše bilo mlađih kvalifikovanih zanatskih i industrijskih radnika u većini poreklom van Srbije. Radničko sklonište za muškarce koristilo je od 30. oktobra do 30. decembra 1929. godine 395 lica iz severne Srbije, 102 iz Južne Srbije, 165 iz Vojvodine, 72 iz Hrvatske i Slavonije, 15 iz Slovenije, 27 iz Dalmacije, 204 iz Bosne i Hercegovine i 32 lica iz Crne Gore. To znači da je iz pokrajina izvan Srbije bilo 515 lica, a iz Srbije 497 lica (računajući tu i Makedoniju). Iz inostranstva su bila 54 lica.²⁸

Za period 1932-1936. sačuvani su nešto potpuniji podaci. U sledećoj tabeli prikazani su podaci o broju lica koja su u tom periodu koristila radnička skloništa:

Godina	muškarci	žene
1932.	88.741	24.090
1933.	86.736	18.742
1934.	100.869	20.488
1935.	100.928	22.133
1936.	106.476	20.497

U istom periodu dečija obdaništa su prihvatila: 1932. godine - 26.220, 1933. godine - 27.097, 1934. godine - 24.464, 1935. godine - 26.955, 1936. godine - 29.933 deteta.²⁹

U istom periodu Centrala za radničko vaspitanje, u zajednici sa kulturnim organizacijama, i uz pomoć beogradske Radničke komore uspeła je da izgradi dečije letovališta ispod Avale na visini od 300 metara, udaljeno 18 kilometara od Beograda. Letovalište je u jednoj smeni moglo da primi šezdesetoro dece, a potrebe radnika bile su znatno veće. U letovališta su primana većinom deca nezaposlenih radnika. Najveći deo ove dece izdržavala je beogradska Radnička komora. Samo je jedna četvrtina dece poticala iz porodica najbolje plaćenih radnika koje su mogle da podnesu troškove plaćanja. Na ovaj način Radnička komora je štitila materijalno i moralno ne samo radničku klasu u preduzeću, već je posvećivala značajnu pažnju i odgoju radničkog podmlatka.³⁰

Revizija radničkog zakonodavstva

Zahtevi za revizijom radničkog zakonodavstva počeli su da se ističu odmah po donošenju Zakona o zaštiti radnika i Zakona o osiguranju radnika 1922. godine, a naročito posle uvođenja šestojanuarske diktature i nastupanja ekonomske krize. Naime, promene do kojih je došlo i u političkoj i u ekonomskoj sferi života, poslodavci su pokušavali da tumače u svoju korist. Kao prvi uslov za oživljavanje privrede isticali su potrebu revizije radničkog zakonodavstva, na štetu radnika. Tražili su da se smanje obaveze koje im nameću Zakon o zaštiti radnika i Zakon o osiguranju radnika, odbijali su da prihvate osiguranje u starosti i iznemoglosti i zahtevali da to osiguranje finansira država. Oni su prihvatili potrebu da se uvedu nove grane osiguranja, ali su smatrali da pored udela države, jedan deo prinosa za osiguranje u bolesti i nesrećnim slučajevima treba da se prebaci na granu osiguranja u starosti i iznemoglosti. Na drugoj strani radnici su se zalagali da osiguranje u starosti i iznemoglosti bude sprovedeno kao posebna grana osiguranja.³¹

Tim povodom vlada je obrazovala komisiju stručnjaka koja je do kraja 1930. izradila novi projekat Zakona o socijalnom osiguranju, nastojeći da pomiri stanovišta poslodavaca i radnika. Ali projekat nije bio prihvatljiv ni za poslodavce ni za radnike. Taj projekat ne samo što nije popravljao slabe strane postojećeg Zakona, nego je, zavodjenjem novih rokova za sticanje prava na lečenje i razne potpore, znatno umanjivao pomoć velikom broju osiguranih lica, a dobrom delu radnika i oduzimano pravo na osiguranje. Neuvođenjem grane osiguranja u nezaposlenosti, novi projekat Zakona ostavljao je nezaposlene radnike i dalje nezbrinute a, na drugoj strani, bolesničku granu osiguranja izlagao teretima za koje nije imala finansijsko pokriće.³²

Po novom projektu Zakona procenat prinosa za osiguranje u bolesti trebalo je da iznosi 6-7%, umesto 5-7% koliko je bilo po starom Zakonu; 1,5%-2% za osiguranje u nesreći, kao i ranije, i 3% za osiguranje u iznemoglosti i starosti, što je značilo novinu u odnosu na postojeći zakon. Za radnike, jedna

polovina projektovanog povećanja prinosa koja bi pala na njih, nije bila razlog protivljenja projektu, suština protivljenja se sastojala u tome što se novim Zakonom znatno više oduzimalo nego što se dobijalo. Zato je ovaj projekat i zbog protivljenja poslodavaca i zbog protivljenja radnika zastao.

Pored izmena koje su tražili u Zakonu o osiguranju radnika, poslodavci su tražili i reviziju Zakona o zaštiti radnika. To se ispoljilo naročito pri donošenju nove Uredbe o otvaranju i zatvaranju trgovačkih i zanatskih radnji i radnom vremenu pomoćnog osoblja, koja je trebalo da posluži kao uvod za obaranje Zakona o zaštiti radnika. Naime, Zakon o zaštiti radnika postavio je opšti princip osmočasovnog radnog dana; a za zanatske i trgovačke radnje izuzetno je mogao biti primenjivan devetočasovni i desetočasovni radni dan, s obzirom na lakšu prirodu posla izvesnih zanata. Predstavnicima poslodavaca, međjutim, bilo je stalo da produže radni dan tako da pravilo za zanate bude desetočasovni radni dan, za trgovačke radnje dvanaestočasovni radni dan, a samo za osobito opasne radove, kao što su radovi u kesonima, u vrelim livicama itd. osmočasovni radni dan. Pored toga, tražili su slobodu otvaranja i zatvaranja radnji, ne vezujući je za selo ili grad, niti za radno vreme osoblja, nastojeći da zadrže pomoćno osoblje na radu i posle propisanog radnog vremena. Nasuprot njima, radnici su tražili strogo sprovođenje svih odredaba Zakona o zaštiti radnika, u prvom redu osmočasovni radni dan i neprekidni 36-časovni odmor.³³

Kako do sporazuma između poslodavaca i radnika nije moglo doći, ministar socijalne politike je povukao raniju Uredbu i doneo novu. Novom Uredbom o otvaranju i zatvaranju radnji i radnom vremenu pomoćnog osoblja vlada je pokušala da pomiri interese radnika i poslodavaca. Određeno je isto radno vreme i za radnje sa pomoćnim osobljem i bez pomoćnog osoblja, s tim što je dužina radnog vremena ograničena na 9,5 do 10,5 časova; a radnje su mogle da budu otvorene 12 časova dnevno. Radničke socijalne ustanove odlučno su se protivile reviziji i ostalih odredaba Zakona o zaštiti radnika, tražeći da se postojeće zakonodavstvo što doslednije sprovodi. Pošto su merodavni faktori u Ministarstvu socijalne politike znali da su postojeći zakoni samo delimično sprovedjeni, i oni su smatrali da poslodavci nemaju razloga da traže izmene.

Ali i pored toga što nisu učinjene bitnije izmene, socijalno zakonodavstvo je u periodu ekonomske krize, zbog opšteg pogoršanja privrednih prilika u zemlji nedovoljno primenjivano u praksi. Ekonomski i socijalni položaj radničke klase Srbije upravo je bio najnepovoljniji u periodu najveće iscrpljenosti zemlje (1933-1935.) godine; pao je najniže i po iznosu zarada, i po broju osiguranih radnika, i po iznosu pomoći. O tome najrečitije svedoče brojni pokazatelji u navedenim tabelama. Ali, istovremeno treba istaći da su radničke socijalne ustanove, bez obzira na sve teškoće i dobre i loše strane svoga delovanja imale značajnu ulogu i u ovom periodu, pokušavajući i delom uspevajući da sačuvaju egzistenciju zaposlenih i nezaposlenih radnika, koji su usled krize često ostajali bez ikakvih uslova za život. Samim tim, socijalno zakonodavstvo i socijalne ustanove su definitivno izvojevale pravo građanstva i neophodnost postojanja.

NAPOMENE

1. Milosavljević P., Položaj radničke klase Srbije 1918-1929, Beograd, 1972, str. 120-187; Milenković M., Uticaj Medjunarodne organizacije rada na formiranje radničkih socijalnih ustanova u Jugoslaviji 1919-1929, Tokovi, br. 1, 1991, str. 41; Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nameštenika Srbije u godini 1932-1936, Beograd 1938, str. 174.
2. Konvencija se mogla otkazati tek posle 10 godina, od stupanja na snagu. Za nepoštovanje odredaba konvencija predviđene su moralne i privredne sankcije. Arhiv Medjunarodne organizacije rada, Ženeva, /u daljem tekstu: Arhiv MOR/ I, 2054-224.
3. Pored rezultata koji su dobijani anketama, Medjunarodna organizacija rada je imala i svoje korespondente koji su joj slali posebne izveštaje o raznim socijalnim pitanjima. Posao korespondenta iz Jugoslavije, od sredine 1931. godine u Medjunarodnoj organizaciji rada obavljao je Petar Blašković iz Beograda, sa svojim zamenikom dr Leonom Stajnicom iz Zagreba. Inače, obojica su bili funkcioneri Centralnog sekretarijata radničkih komora, koji ih je i naimenovao za korespondente. Kao iz MOR-a nisu prihvatili da plaćaju dva korespondenta, od 1932. godine korespondentske poslove obavljao je samo dr L. Stajnic. (Arhiv MOR-a, C 2604/2601; C 2600).
4. Nažalost, usled nedostataka statistike nije se moglo doći do apsolutno preciznih i potpunih podataka. Međutim, sigurno je da ono što u pogledu položaja vredi za prvu hiljadu radnika u nekoliko desetina industrijskih preduzeća, važi i za sve ostale radnike iste struke.
5. Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nameštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 68.
6. Izveštaj beogradske Radničke komore o radu 1926-1931, knj. II, Beograd 1932, str. 138; Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nameštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 295.
7. Isto, str. 140, str. 306.
8. Izveštaj beogradske Radničke komore o radu 1926-1931, knj. II, str. 144, Arhiv MOR, C 1603/1.

9. Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 144; Arhiv MOR, C 1603/32.
10. Izveštaj beogradske Radničke komore 1926-1932, knj. II, str. 274; Istorijski arhiv Beograda, Fond Javne berze rada, kutija 18, br. 225.
11. Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 29, 47, 55; Radnička zaštita, Socijalno-politička revija, br. 3, 1933, str. 132.
12. Radničke novine, 5, 1. februar 1929.
13. Prema Zakonu o osiguranju radnika iz 1922. godine bile su uvedene dve grane radničkog osiguranja: grana osiguranja za vreme bolesti i grana osiguranja za nesrećne slučajeve na radu. Za rudare je postojalo je još i osiguranje za slučaj iznemoglosti i starosti, ali je ono bilo više formalno. U organizacionom pogledu na čelu socijalnih ustanova radničkog osiguranja stajao je Središnji ured za osiguranje radnika sa sedištem u Zagrebu, a u oblastima su postojala ravnateljstva okružnih ureda. U ovim uredima Komore su imale svoje delegate kao članove ravnateljstava i nadzornih odbora, koji su neposredno učestvovali u donošenju odluka i kontroli finansijskog poslovanja. U isto vreme radničke komore su pismenim predstavkama uticale na pravilnu primenu zakonskih propisa.
14. Jovanović N., Sindikalni pokret u Srbiji, 1935-1941, Beograd 1984, str. 25; Izveštaj beogradska radničke komore 1926-1931, knj. II, str. 170; Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 146. Arhiv Medjunarodne organizacije rada, C 2603/57.
15. Okružni ured za osiguranje radnika u Beogradu, Beograd 1937, str. 7; Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika u Srbiji u godini 1932-1936, str. 55.
16. Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije u godini 1932-1936, str. 55.
17. Arhiv MOR, C 2603/23.
18. Isto, str. 161;
19. Isto, str. 59.

20. Izveštaj beogradske Radničke komore za period 1926-1931, knj. II, str. 190. Arhiv MOR, C 2603/57.
21. Isto, str. 193; Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nameštenika Srbije 1932-1936, str. 169.
22. Izveštaj beogradske Radničke komore za period 1926-1931, str. 192.
23. Izveštaj o radu i privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije 1932-1936, str. 168.
24. Isto, str. 167.
25. Fond za stvaranje i održavanje radničkih ustanova, Beograd 1930, str. 17.
26. Fond za stvaranje i održavanje radničkih ustanova, str. 6; Arhiv MOR, DAT 1/30/2/4.
27. Fond za stvaranje i održavanje radničkih ustanova, str. 25.
28. Isto.
29. Izveštaj o radu, privrednoj situaciji i položaju radnika i nemeštenika Srbije 1932-1936, str. 171.
30. Isto, str. 246.
31. Radničke novine, br. 5, 1. februar 1929; Arhiv Jugoslavije, Fond industrijskih korporacija, fasc. 1005, br. 72.
32. Novi projekat Zakona tražio je radnicima i porodicama osiguranih članova osnomesečno prethodno članstvo, umesto četvoromesečnog u prvoj, a dvanaestomesečno u poslednje dve godine, umesto osnomesečnog kao uslov za bolesničko lečenje; a porodijske potpore i pomoć u nesreći, svodio je ispod polovine dotadašnjih primanja. Radničke novine br. 3, 16. januar 1931; Arhiv Jugoslavije, Fond industrijskih korporacija fas. 1040, br. 105.
33. Radničke novine, br. 10, 8. mart 1929; br. 14. 5. april 1929; br. 3, 16. januar 1931.

SUMMARY

Labour, social institutions and socio-economic status of the working class in serbia in the economic crisis period (1929-1935)

In this article the autor discusses the problem of labour social institutions and socio-economic status of the working clase in Serbia. The article besed on a

lot of tables with various datas about trends of, wages, working hours using woman s and children work, night work, labour low. Labour social institutions, in spite of same defekts, had very important role for the protection and existence of employed and insured workers, and for the partucularly improvement of unemployed, workers status. Those institutions have contributed to pass a labour law.